

Lucija Lunder

Stephen J. Pyne, *Ogenj: Narava in kultura*

Ljubljana: Studia humanitatis, 2021, 212 strani

Stephen J. Pyne, rojen leta 1949, je zaslužni profesor arizonske državne univerze v pokoju, specializiran za zgodovino okolja, natančneje za zgodovino ognja in požarov. Z 18. letom je postal član prostovoljne gasilske ekipe, kar ga je vodilo k znanstvenemu raziskovanju ognja. Danes velja za vodilnega strokovnjaka na dotičnem področju, k problematiki pa pristopa tako z naravoslovnega kot s humanističnega vidika. Izdal je mnogo knjig o zgodovini ognja in požarov po različnih delih sveta (npr. v Ameriki, Avstraliji, Evropi in Kanadi), v knjigi *Ogenj. Narava in kultura*, izdani leta 2012, pa se raziskovanja tematike loti pregledno in splošno, s poudarkom na antropološki dimenziji ognja. Delo je v slovenščino prevedel Marko Kržan, izdano je bilo leta 2021, spremno študijo pa je prispeval Bojan Baskar.

Pynovo delo je razdeljeno na prolog, štiri poglavja oziroma dele, epilog in prilogo z vizualnim gradivom. V prologu, ki ga naslovi »Trije ognji«, na kratko predstavi tri vrste oziroma faze ognja: naravni, antropogeni in industrijski, s čimer bralca uvede v nadaljnje branje. Pojasni, da gre za nekakšne kronološke faze ognja, ki sledijo druga drugi, vseeno pa gre tudi za različne vrste ognja, ki so prisotne vse do danes. Uvede tri stranice trikotnika gorenja – kisik, gorivo in toploto – ki morajo biti prisotne za njegov nastanek. Prva faza, naravni ogenj, ki uspeva neodvisno od človeka, se je začela v zgodnjem paleozoiku, torej pred približno 420 milijoni let, ko se je na zemlji prvič zanetil ogenj. Drugo fazo opredeljuje človek, ki je pred dvema milijonoma let razvil sposobnost ohranjanja in sčasoma tudi kurjenja ognja. Zadnja, tretja faza pa se je zgodila nedavno, pred 200 leti, ko je človek začel s kurjenjem fosilnih goriv, s čimer je zatrl odprti ogenj in ga nadomestil z zaprtim.

Jedro knjige je razdeljeno na štiri dele, naslovljene »Divji ogenj«, »Ukročeni ogenj«, »Kulturni ogenj« in »Ogenj danes«. Prvi del se posveča naravnemu ognju, drugi in tretji antropogenemu, četrti pa industrijskemu. Na prvi pogled se zdi, da so tematike predstavljene kronološko, vendar se Pyne pri obravnavi posameznih problematik obrača na preteklost, sedanjost in prihodnost, ki jih med seboj povezuje in primerja. Vsebine se torej v organizaciji poglavij loti kronološko, na ravni besedila pa problemsko in sintetično.

V »Divjem ognju« Pyne predstavi lastnosti ognja. Izpostavi, da je ta edini izmed klasičnih elementov, ki ni substanca in ki se ne more pohvaliti z lastno akademsko

DOI:10.4312/ars.17.1.287-290

vedo. Redko ga preučujemo kot samega, spoznavamo ga predvsem v kontekstu drugih ved. Avtor izpostavi tri najpomembnejša gledišča nanj: fizikalno paradigmo, biološki model in kulturno pojmovanje. Prevladuje prvo gledišče, ki ogenj obravnava kot kemično reakcijo; počasi se uveljavlja tudi drugo, ki poudarja njegov biološki značaj; kulturno pojmovanje, ki ogenj umešča v družbeni okvir, pa je bilo doslej mnogokrat zanemarjeno. Pyne v nadaljevanju izpostavi, da človeštvo ognja ni iznašlo, temveč je le odkrilo, kako ga zanetiti, ukrotiti in uporabiti v svoje namene. Začetek prve človeške uporabe ognja predstavlja manj kot pol odstotka časa, odkar na zemlji gori, toda od takrat sta se ogenj in človeštvo razvijala v simbiozi. Vseeno je njuno razmerje nadvse neenako: če odstranimo ogenj, bo človeštvo kmalu izumrlo, če pa odstranimo ljudi, se bo ogenj prilagodil in vzpostavil svoj lasten ustaljen režim.

V »Ukročenem ognju« avtor opisuje, kako si je ogenj uspelo prisvojiti t. i. ognjeno bitje – rod *Homo. Homo erectus* ga je znal ohranjati, *Homo sapiens* pa se ga je naučil celo zanetiti. Ognjeno bitje si je ogenj začelo prilščati, s tem pa so se začele velike spremembe. Človek je hrano začel toplotno obdelovati, s čimer se je zmanjšala potreba po mehanski in kemični razgradnji hrane. To je vplivalo na človekove anatomske spremembe: v primerjavi s sorodnimi primati imajo ljudje zmanjšana usta, čeljust, želodec in črevesje. Pyne izpostavi, da ljudje brez ognja nehalo biti ljudje, in to ne le simbolno, ampak tudi fiziološko, saj brez kuhane hrane ne morejo pridobiti dovolj energije za preživetje. Človeku je omogočil tudi požigalniški lov, požigalniško poljedelstvo, ogrevanje, osvetljevanje, kovanje itd. S spreminjanjem okoliščin gorenja so ljudje spreminjali tudi ogenj sam – sčasoma je divji ogenj dobil nove podobe: bil je ukročen, ujet, ulovljen, kultiviran, urbaniziran in celo strojen. Avtor predstavi še znamenite požare s celega sveta, ki so postali neke vrste »znane osebnosti«. Izpostavi, da velikost požara ni enaka njegovi pomembnosti: njegov pomen ne izhaja iz njega samega, ampak iz njegovega razmerja z družbo, ki ga obdaja. Najbolj znani so tisti, ki so prizadeli znamenite kraje, mesta ali veliko število ljudi.

V »Kulturnem ognju« Pyne sprva predstavi zgodovinske spremembe v dojemanju in preučevanju ognja, predvsem v prehodu od teologije k znanosti. Tega so v kontekstu teologije dojemali kot gospodarja, v času razsvetljenstva in industrializacije pa je postal služabnik. Podredili so si ga tako, da so ga »zaprli« v komore in ga začeli odstranjevati iz pokrajin. Začeli so ga dojemati kot slabega, preučevali pa so ga z namenom, da ga zatrejo. Tu se je zgodil ključni preobrat, ki določa tudi sedanji odnos do ognja kot nečesa negativnega. V nadaljevanju avtor predstavi ogenj skozi umetnost, kjer ugotavlja, da je kot tema ponavadi ostal pomagač, ne pa subjekt. To se je spremenilo v 19. stoletju, v času nacionalizmov, ko se je slikanje požarov ponekod povezal z identiteto naroda (v Ameriki s prerijskimi požari, v Rusiji s požari v tajgi). Naslikanemu v knjigi tematsko sledi čaščeni ogenj – Pyne predstavi njegov simbolni pomen, sprva v kontekstu mitologije, nato v dejanjih ritualov in ceremonij. V poganskih verah

je bilo pomembno ohranjanje t. i. večnega ognja, ki je predstavljal vez med nebesi in zemljo. Obrede z ognjem so izvajali v kriznih časih, saj so z njimi očiščevali in oplajali skupnost. Avtor predstavi tudi prehod ognjenih obredov iz poganstva v krščanstvo, kjer so se ohranile ceremonije kresov, nekatere vse do danes (festival ognja Las Fallas v Valencii, poletni kresovi itd.). Sklene, da ritual ognja izvira iz spoznanja, da je identiteta človeštva povezana z identiteto ognja.

V zadnjem delu jedra, naslovljenim »Ogenj danes«, avtor predstavi veliki prelom. Ko je človek s požiganjem osiromašil pokrajino, je začel iskati nova goriva. Vir je našel v fosilnih gorivih – premogu, nafti in zemeljskemu plinu, ki jih je treba kuriti v mehanskih komorah, njihovo energijo pa posredno prenašati v domove. Pyne izpostavi, da je človek s tem začel pridobivati goriva iz geološke preteklosti, jih kuriti v sedanosti, njihove odpadke pa odlagati v geološko prihodnost. Gre za obdobje zadnjih 200 let, ki ga imenuje antropocen, z njim pa se ujemajo vsa potencialna okoljska neskladja (globalno segrevanje, razmah prebivalstva, onesnaževanje planeta, množično izumiranje). Človeštvo je popolnoma spremenilo strukturo ognja, nove oblike zgorevanja so začele izpodrivati stare, nikogar pa ni zanimalo, da ima lahko ogenj tudi koristno ekološko vlogo oziroma da bi lahko z zatrtjem tega iztirili ves biotop. Proti koncu poglavja predstavi mega požare, ki so se razbohotili v 21. stoletju. Pojasni, da katastrofalni požari niso nov pojav, je pa pri današnjih zaskrbljujoča predvsem njihova silovitost. Razloge za to išče v nasilnih spremembah, ki jih je človek v zadnjih 200 letih vršil nad naravo: preseljevanje v mesta in zapuščenje podeželja, ki je bilo prepuščeno zaraščanju, je ustvarilo pogoje za mnoge požare. Drugi problem je ekstenzivno požiganje podeželja za namene industrije, torej množično ustvarjanje umetnih požarov. Avtor izpostavi, da je trenutno na zemlji preveč napačnih požarov in premalo pravih. V epilogu z naslovom »Svet dveh ognjev« strne, da je človekovo rokovanje z ognjem odvisno od tega, kako ta razume svoj položaj v svetu ter izpostavi, da se v sodobnosti izgublja vmesna sfera antropogenega ognja. Zaključí z mislijo, da bakla ostaja v naših rokah, s čimer odgovornost preda na posameznega bralca in mu pusti prostor za razmislek.

Pyne s širino svojega pristopa presega običajne okvire okoljske zgodovine – sprašuje se o tem, kaj ogenj je, o njegovem pomenu, večplastno pa ga poveže tudi s človeštvom. Predoči nam, da smo od ognja odvisni, mu tudi fiziološko prilagojeni in brez njega ne moremo obstajati. Opomni nas, da imamo kljub občutku, da ognjeno baklo v roki nosimo sami, v resnici pred seboj ključno vprašanje: bomo s svojimi dejanji lastnoročno pokopali sebe in človeštvo? Bakla v naši roki je le navidezna – zadnjo besedo bo vedno imel ogenj. Pyne nas opozori tudi na to, da je sovražen in negativen odnos do odprtega ognja kulturno in zgodovinsko pogojen. Ogenj je za naravo izredno pomemben – požari opravljajo ključne biološke naloge in so nujni za ohranjanje biotopa, z zatiranjem teh pa se upiramo naravnemu procesu.

Pynov slog pisanja je lahko berljiv, tematiko jasno razčleni in pojasni, se pa na določenih mestih ponavlja, ne da bi to med seboj povezal in osmislil. Bralcu se zatorej občasno lahko zazdi, da je avtor posamezna poglavja pisal ločeno, brez medsebojne povezave. Tekom besedila je v opombah navedeno, od kod so črpane posamezne informacije, na koncu knjige pa ni uradnega seznama literature in virov. Prevod v slovenščino je ustrezen, vendar na določenih mestih vseeno najdemo tipkarske napake. Besedilo je obogateno z vizualnim gradivom, uporabljenim predvsem v poglavju o naslikanem ognju, kar je bralcu v veliko pomoč pri razumevanju napisanega.

Knjiga tako tematsko kot slogovno nagovarja širšo publiko. Umešča se v širši slovenski kontekst, kjer imamo ogromno število prostovoljnih gasilcev, ki bi jih lahko nagovoril tudi znanstveni, predvsem antropološki pristop k ognju in požarom. Tudi pri nas se še ohranjajo nekateri ognjeni rituali, npr. kresovi, med drugim pa smo bili pred kratkim priča požaru na Krasu, ki velja za največji požar v zgodovini samostojne Slovenije. Lahko bi ga poimenovali kar mega požar, razloge zanj pa je moč razbirati tudi v dotični knjigi.

O avtorici

Lucija Lunder, rojena leta 1999, je diplomirana umetnostna zgodovinarica in filozofinja. Leta 2022 je diplomirala na temo estetike deformiranih ženskih lutk nemškega umetnika Hansa Bellmerja, ki jih je izdelal v 30. letih 20. stoletja. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani nadaljuje magistrski študij pedagoške smeri umetnostne zgodovine in zgodovine, delovne izkušnje pa že peto leto pridobiva kot zunanja sodelavka Muzeja in galerij mesta Ljubljane. Pred kratkim je v reviji *Fotoantika* objavila prispevek o Bellmerjevih fotografijah.

E-naslov: lucija.lunder@gmail.com

About the author

Lucija Lunder, born in 1999, is an art historian and philosopher. In 2022, she graduated with a thesis on aesthetics of the deformed female dolls made by the German artist Hans Bellmer in the 1930s. She is currently pursuing her master's degree in art history and history at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, and has been professionally active since last five years as an external partner at the Museum and Galleries of Ljubljana. She recently published an article on Bellmer's photographs in the *Fotoantika* magazine.

E-mail: lucija.lunder@gmail.com